

БУЛАХОВСЬКИЙ
Леонід
Арсенійович
(1888—1961)

Мовознавець,
громадський діяч,
педагог, директор
Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні
АН УРСР, заслужений
діяч науки УРСР

Леонід Арсенійович Булаховський народився 14 квітня 1888 р. в м. Харкові в багатодітній родині майстра-механіка. Був обдарованою і здібною дитиною, добре навчався. Закінчивши 3-тю класичну гімназію (1906), вступив на слов'яно-російський відділ історико-філологічного факультету Харківського університету. На III курсі його наукова праця «Питання про Зеленогірський і Краледвірський рукописи» була відзначена золотою медаллю.

У 1910 р. Л. А. Булаховський закінчив Харківський університет. Його творчий науковий шлях розпочався в стінах цього навчального закладу. Ще в студентські роки написав свою першу працю «До питань слов'янської часокількості й наголосу» (1910) на матеріалах багатьох слов'янських мов. По закінченні університету викладав російську мову та словесність у гімназіях Харкова (1913—1917), читав лекції на Харківських вищих жіночих курсах (1916—1917). Склавши магістерські іспити в Петроградському університеті (1916), Л. А. Булаховський отримав звання приват-доцента Харківського університету. З 1917 р. працював у Пермському університеті, де одержав звання професора; згодом знову повернувся до Харкова, де завідував університетською кафедрою мовознавства (1921—1933) та загального мовознавства (1933—1942). В університеті читав курси загального мовознавства, порівняльно-історичного мовознавства, російської та української мов тощо. Матеріали деяких курсів стали згодом основою посібників для студентів-філологів: «Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов» (1927), «Русский язык» (1928). «Основи мовознавства» (1928—1929; 1931, 2-ге вид.), «Лекції з основ мовознавства» (1931—1932) та ін.

Водночас Леонід Арсенійович викладав мову та літературу на робітфаци Харківського технологічного інституту й завідував кафедрою мовознавства Всеукраїнського заочного інституту народної освіти (ВЗІНО). Співробітниками кафедри, очолюваної Л. А. Булаховським, створили кілька важливих курсів для вчителів — з української та російської мов, зі стилістики, з загального мовознавства, методики викладання та ін.

У Харкові вчений написав підручники з української та російської мов, зокрема «Краткий

учебник русского языка и правописания для школ взрослых» (1923). У цей період він також розробляв методику створення підручників різних типів, рецензував підручники з української мови, писав посібники та програми. У 1927 р. побачив світ один із його перших шкільних підручників з української мови «Українська мова. Підручник для старшого концентру трудових шкіл» (у співавторстві). Крім того, вийшло кілька його підручників у співавторстві з іншими вченими: «Краткий учебник русского языка и правописания для школ взрослых и подростков» (1928), «Русский язык. V, VI, VII годы обучения» (1930), «Учебник русского языка для школы с украинским языком преподавания» (1930).

Варто зазначити, що в 20-ті роки Л. А. Булаховський був тісно пов'язаний зі школою. Саме в цей період він опублікував близько 70 праць, які відіграли важливу роль у ліквідації неписьменності, в розв'язанні різноманітних проблем народної освіти. Учений працював над проблемами підготовки вчителя-словесника, висвітлював проблеми розвитку літературної мови. Цим питанням він присвятив такі статті: «Лінгвістика на факультеті профосу ІНО» (1926), «Підготовлення викладача мови» (1928), «Соціальна природа мови» (1928), «Динаміка слова» (1926) та ін.

Учений виступав постійним експертом програми з мов для середньої школи. Про це свідчать його статті «Кілька уваг до програми рідної мови для II концентру шкіл соцвиху» (1927), «Уваги до програм рідної мови для другого концентру трудових шкіл» (1927) та ін. Він не тільки рецензував підручники з мови для різних типів шкіл, а й давав методичні рекомендації та ділився своєю методикою у створених ним підручниках з української та російської мов для середніх шкіл («Краткий учебник русского языка и правописания», 1923; «Українська мова. Підручник для 5, 6, 7 років навчання», у співавторстві з О. І. Білецьким, 1927; «Учебник русского языка для школы с украинским языком преподавания. Пятый год», у співавторстві з О. М. Фінкелем, 1930) та ін.

Зазначимо, що в 20–30-х роках створення підручників з української мови було нагальною потребою для вітчизняного шкільництва. Як відомо, на початку 20-х років комплексно-проектна система не передбачала систематичного вивчення основ наук, зокрема української мови, й тому бракувало стабільних підручників. Натомість були «робочі книжки» та «розсипні підручники». Створений Л. А. Булаховським у співавторстві з О. І. Білецьким підручник для 5–7-х класів уже був систематичним курсом з української мови. На противагу «розсипним підручникам» тут визначалися не лише зміст, послідовність вивчення, а й методи роботи, завдання, вправи. На допомогу вчителям ці автори видали «Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи» (1927).

Л. А. Булаховський не був прихильником комплексної системи, яка ігнорувала роль граматики в оволодінні мовою, а відстоював значення теорії мови та правил у засвоєнні правопису й розвитку мовлення учнів.

Відомий мовознавець В. І. Масальський у статті «Академік Л. А. Булаховський-методист» зазначав, що основний дидактичний принцип свідомого вивчення учнями мови і прагнення підтримувати в них інтерес до предмета спонукали Л. А. Булаховського шукати шляхи для кращого використання в педагогічному процесі природної допитливості учнів. Цю проблему вчений розглядав у статті «Некоторые вопросы общего языковедения в практике школы» (1928).

Дослідники І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова, аналізуючи спадщину Л. А. Булаховського, наголошували, що той не визнавав формального заучування граматичних правил. Він вважав, що головне при вивченні граматики — це розкриття змісту, функцій граматичного правила в мовленнєвому акті, в процесі мовлення і потреба в його знанні. Вчений надавав великого значення методичній організації різних вправ у постановці мовної практики — усної і писемної (для орфоепії, виразного читання, збагачення лексики, словозміни і слововживання, побудови фрази тощо).

Л. А. Булаховський і в подальшій діяльності не поривав зв'язків зі школою: писав статті з питань викладання мови, співпрацював у журналі «Русский язык в школе», багато років був членом редколегії науково-методичного журналу «Українська мова в школі». Чимало статей і підручників адресував безпосередньо вчителям середньої школи. Учений вважав, що саме школа може навчити володіти літературною мовою.

Леонід Арсенійович досліджував проблему порівняльного вивчення української і російської мов. На конкретних прикладах з лексики, фонетики, граматики показав розв'язання цієї проблеми на практиці. Наукова концепція Л. А. Булаховського щодо методики навчання мови, викладання мовних дисциплін зумовлювалася його розумінням літературної мови як високого історично-культурного надбання народу, як могутнього чинника розвитку культурно-освітнього життя суспільства, зазначали дослідники його творчості І. К. Білодід і Т. Б. Лукінова.

Вчений започаткував вивчення у вищих навчальних закладах історії української та російської мов. У 1935 р. вийшла друком його праця «Курс русского литературного языка». Водночас він розпочав роботу над історичним коментарем до російської літературної мови. Його підручник «Курс русского литературного языка» був настільною книгою багатьох поколінь студентів України та інших республік колишнього Союзу. Як зазначає Т. Б. Лукінова, «це був перший посібник, що повністю відповідав вузівській програмі, він відзначався високим науковим рівнем, містив ряд новаторських моментів у композиції і в трактуванні конкретних фактів»¹. Уперше до курсу було введено окремі самостійні розділи «Лексика і фразеологія» та «Словотвір» і вперше у вітчизняному мовознавстві вжито поняття «надфразна єдність». Цей курс перевидавався п'ять разів (востаннє 1952 р.).

У 1936 р. Л. А. Булаховському присвоєно науковий ступінь доктора лінгвістичних наук, у 1939 р. він обирається дійсним членом АН УРСР, а в 1946 р. — членом-кореспондентом АН СРСР. Тривалий час був членом Президії АН УРСР, заступником голови Відділу суспільних наук АН УРСР і головою Експертної комісії з питань мовознавства Міністерства вищої освіти УРСР, віце-президентом секції суспільних наук Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

У роки Другої світової війни Л. А. Булаховський перебував в евакуації в Уфі й Москві, з 1943 р. працював професором Московського університету. Після звільнення України повернувся до Києва й у 1944 р. очолив Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, директором якого працював до 1961 р. Паралельно у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка керував кафедрою української мови (1946—1947), а потім — слов'янської філології.

¹ Лукінова Т. Б. Леонід Арсенійович Булаховський // Мовознав. 1978. № 2. С. 4.

Леонід Арсенійович виховав не одне покоління наукових та педагогічних кадрів. Серед його учнів — кандидати й доктори наук, директори шкіл, учителі. Він створив в Україні лінгвістичну школу історії української літературної мови й лінгвостилістики, наукову школу українських славістів.

Мовознавець В. М. Русанівський згадував: «Л. А. Булаховський був учителем з рідкісним даром — він вчив думати, бачити в звичному незвичне. Тому кожен сучасний мовознавець, особливо той, хто працює в галузі стилістики, історії літературної мови, не може не вважати себе його учнем»¹. Далі він наголошував, що для практиків Л. А. Булаховський є творцем лінгвістичних теорій, а для теоретиків — взірцем того, що ніколи не можна цуратися практики. На робочому столі вченого завжди лежали поруч сторінки з історичним коментарем до української мови і макет нового українського правопису. Вчений брав активну участь разом із М. Т. Рильським і М. Я. Калиновичем у редагуванні великого російсько-українського словника.

Понад 50 років учений самовіддано працював у галузі українського, російського, слов'янського і загального мовознавства. Він опублікував близько 400 праць з різних питань мовознавчої науки, серед них кілька десятків монографій, підручників, брошур. Ось деякі з них: «Введение в языкознание» (1953; 1954), «3 історичних коментарів до української мови» (1946—1952), «Нариси з загального мовознавства» (1955, 1959), «Питання походження української мови» (1956) та ін. До останніх днів свого життя успішно працював над розв'язанням актуальних проблем вітчизняного мовознавства.

У працях Л. А. Булаховського глибоко висвітлені проблеми розвитку літературних мов, зв'язку мовознавства з іншими науками, взаємодії мов і походження української мови, слов'янської акцентології й морфології, історичного і сучасного синтаксису російської та української мов, фонетики і стилістики тощо.

За кордоном Леонід Арсенійович був відомий як автор праць з україністики, русистики, загального мовознавства, як один із провідних славістів, що розробляв питання слов'янської акцентології та етимології, глибоко вивчав мову слов'янських літературних пам'яток.

Учений зробив вагомий унесок у вивчення історії літературної української мови. В монографії «Питання походження української мови» він розкрив характерні ознаки української мови в пам'ятках різних століть, охарактеризував мову стародавнього Києва й Київщини, початкові етапи виникнення літературної української мови тощо. Ця праця стала видатним досягненням українського мовознавства.

Л. А. Булаховський був багатогранним ученим із широкомасштабним колом наукових інтересів. Зокрема, він славився як дослідник «Слова о полку Ігоревім», аналітик балто-слов'янських взаємин, рецензент посібників із болгарської мови тощо.

Леонід Арсенійович був визначним методистом у галузі навчання української і російської мов у середній і вищій школі. Великого значення надавав методичним розвідкам, які й сьогодні мають наукову та практичну цінність. Він розглядав методику не тільки як обов'язкові для вчителя рекомендації, що виправдали себе, а й як результат різних думок і тенденцій. У його працях часто подибується слово «контроверза». Він цінував наукові

¹ Русанівський В. У світлі слова // Прапор комунізму. 1988. № 87. 14 квіт. С. 4.

дискусії, уважно дослуховувався до чужої думки. Леонід Арсенійович вважав, що автори методичних посібників, обґрунтовуючи думки, мають об'єктивно подавати й ті, які суперечать власним. А вже вчитель повинен бути обізнаним з усіма контрверзами і свідомо вибирати те, що йому здається найбільш прийнятним.

Як зазначає Л. О. Кадомцева, Л. А. Булаховський досліджував соціально-психологічні аспекти мовлення різних верств населення, зокрема дітей.

Учений розробляв питання вітчизняної мовознавчої спадщини. Його перу належать статті про Я. М. Ендзеліна, М. К. Грунського, Є. К. Тимченка, В. І. Чернишова та брошура про мовознавця-мислителя О. О. Потебню. В останні роки життя Л. А. Булаховський написав низку праць з україністики: «Питання синтаксису простого речення в українській мові» (1958); «Підмет і присудок в українській літературній мові» (1958); «Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення в українській літературній мові» (1958, 1959) та ін. Він вів активне громадське життя. Обирався депутатом Верховної Ради УРСР, головою Українського комітету славистів, був постійним членом багатьох науково-громадських комісій. За видатні заслуги в галузі мовознавства нагороджений орденами та медалями.

Л. А. Булаховський залишив надзвичайно багату наукову спадщину, яка «має не тільки історичне значення — це живе джерело, яке ще довго живитиме плоди сучасної і майбутньої науки про мову»¹. Спільними зусиллями Академії наук СРСР і Академії наук УРСР у 1962—1983 рр. були видані його вибрані праці в п'яти томах. Творчий доробок ученого й сьогодні привертає до себе увагу дослідників. Наукові читання, присвячені пам'яті академіка, в Інституті мовознавства стали традиційними.

Леонід Арсенійович був знайомий з багатьма українськими письменниками: Ю. І. Яновським, М. П. Бажаном, М. П. Стельмахом. В. Л. Василевською. Справжня і глибока дружба єднала його з М. Т. Рильським і П. Г. Тичиною.

Помер Л. А. Булаховський 4 квітня 1961 р. Похований на Байковому цвинтарі. На будинку, де він жив, встановлено меморіальну дошку, у Новобіличах на честь ученого названо вулицю. Справу батька продовжила його донька Юлія Леонідівна Булаховська — професор, академік Академії наук Вищої школи України, провідний науковий співробітник-консультант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Її, звичайно, численні учні в Україні та за її межами.

Праці

Булаховский Л. А. Краткий учебник русского языка и правописания. Для школ взрослых. Ч. 1. Х., 1923.

Булаховский Л. А. Из учебной литературы по русскому и украинским языкам для рабфаков. [Обзор] // Путь просвещения. 1923. № 6.

Булаховський Л. А. Порівняльне вивчення української і російської мов // Шлях освіти. 1924. № 11—12.

Булаховский Л. А. Грамматика в новой школе // Путь просвещения. 1926. № 4—5.

¹ Лукінова Т. Б. Леонід Арсенійович Булаховський // Мовознав. 1978. № 2. С. 13.

Булаховський Л. А. Облік авторського досвіду в шкільній роботі // Шлях освіти. 1926. № 8—9.

Булаховський Л. А. Кілька уваг до програм рідної мови для 2-го концентру шкіл соцвиху // Шлях освіти. 1926. № 11.

Білецький О. І., Булаховський Л. А. Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи. Х., 1927.

Булаховський Л. А. Підготовлення викладача мови // Шлях освіти. 1928. № 4.

Булаховський Л. А. Соціальна природа мови // Рад. освіта. 1928. № 1.

Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX в.: Пособ. для филол. ф-тов ун-тов и ф-тов яз. и л-ры пед. и учит. ин-тов. К., 1941.

Булаховський Л. А. Українська пунктуація (розділові знаки): Посіб. для філол. ф-тів ун-тів і ф-тів мови та л-ри пед. ін-тів. К.; Л., 1947.

Булаховський Л. А., Жилко Ф. Т. Підручники з української мови для середньої школи // Укр. мова в шк. 1952. № 2.

Булаховский Л. А. Введение в языкознание: Учеб. пособие. М., 1953. Ч. 2.

Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. [Пособ. для филол. ф-тов ун-тов и ф-тов яз. и л-ры пед. ин-тов УССР]. Т. 1. 5-е, перераб. изд. К., 1953.

Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення: Лекція для студентів-заочників. К., 1958.

Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові: Лекція для студентів-заочників ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. К., 1958.

Література

Білодід І. К. Леонід Арсенійович Булаховський // До 70-річчя з дня народження і 50-річчя наукової і науково-педагогічної діяльності. К., 1958.

Масальський В. І. Академік Л. А. Булаховський-методист // Укр. мова в шк. 1958. № 32.

Некролог. Булаховський Л. А. // Рад. освіта. 1961. № 28. 8 квіт.

Бархударов С. Г. Булаховский и советская школа // Рус. яз. в шк. 1962. № 2.

Кадомцева Л. О. Л. А. Булаховський [до 90-річчя з дня народження мово-

знавця] // Укр. мова і л-ра в шк. 1978. № 4.

Лукінова Т. Б. Леонід Арсенійович Булаховський // Мовознав. 1978. № 2.

Грищенко П. Ю. Пам'яті Л. А. Булаховського // Укр. мова і л-ра в шк. 1983. № 7.

Булаховська Ю. Л. Слово наукове, слово поетичне // Мовознав. 1985. № 2.

Русанівський В. У світлі слова // Прапор комунізму. 1988. № 87. 14 квіт.

Булаховская Ю. Л. Возможные киевские встречи с моим отцом // Правда Украины. 1999. № 87. 19 марта.